Haṭhayogapradīpikā

Svātmārāma

नमः शिवाय गुरवे नादबिन्दुकलात्मने ।
निरञ्जनपदं याति नित्यं यत्र परायणः ।। 4.1

[*jyotsnā*-commentary to four-chapter-version]

प्रथमद्वितीयतृतीयोपदेशोक्तानामासनकुम्भकमुद्राणां फलभूतं राजयोगं विवक्षुः स्वात्मारामः श्रेयांसि बहुविघ्नानीति तत्र विघ्नबाहुल्यस्य सम्भवात्तन्निवृत्तये शिवाभिन्नगुरुनमस्कारात्मकं मङ्गलमाचरति नम इति । शिवाय सुखरूपेश्वराभिन्नाय वा । तदुक्तं नमस्ते नाथ भगवन्शिवाय गुरुरूपिणे इति । गुरवे देशिकाय । यद्वा, गुरवे सर्वान्तर्यामितया निखिलोपदेष्ट्रे शिवेश्वराय । तथा च पातञ्जलसूत्रम्पूर्वेषामपि गुरुः कालेनानवच्छेदात् [यो।सू। १।२६] इति । नमः प्रह्वीभावो ऽस्तु ।

कीदृशाय शिवाय ? गुरवे नादबिन्दुकलात्मने । कांस्यघण्टानिर्ह्रादवदनुरणनं नादः । बिन्दुरनुस्वारोत्तरभावी ध्वनिः । कला नादैकदेशः । ता आत्मा स्वरूपं यस्य स तथा तस्मै । नादबिन्दुकलात्मना वर्तमानायेत्यर्थः । तत्र नादबिन्दुकलात्मनि शिवे गुरौ नित्यं प्रतिदिनं परायणो ऽवहितः पुमान् । एतेन नादानुसन्धानपरायण इत्युक्तम् । पूर्वपादेन गुरुशिवयोरभेदश्च सूचितः । अञ्जनं मायोपाधिस्तद्रहितं निरञ्जनं शुद्धम्, पद्यते गम्यते योगिभिरिति पदं ब्रह्म याति प्राप्नोति । तथा च वक्ष्यति, नादानुसन्धानसमाधिभाजाम् [४।८१] इत्य् आदिना ।।१।।

[*prakāśikā*-commentary to ten-chapter-version]

ध्यान ...

अथेदानीं प्रवक्ष्यामि समाधिक्रमम् उत्तमम् ।
मृत्युघ्नं च सुखोपायं ब्रह्मानन्दकरं परम् ।। 4.2

15 uttamam V] lakṣaṇam R.

Philological commentary:
1–2 4.1: The existence of a *maṅgalaśloka* here in what appears to be the middle of the text is not going unnoted by the two commentators (*śiṣṭācāraprāptaṃ maṅgalaṃ granthamadhye racayati* [...]). Since the oldest available manuscript from Vārāṇāsī has a only three chapters, this might indicate that the fourth chapter was an addition..

[*jyotsnā*-commentary to four-chapter-version]

समाधिक्रमं प्रतिजानीते– अथेति । अथासनकुम्भकमुद्राकथनानतरमिदानीमस्मिन्नवसरे समाधिक्रमम् प्रत्याहारादिरूपं प्रवक्ष्यामि प्रकर्षेण विविच्य वक्ष्यामीत्यन्वयः । कीदृशं समाधिक्रमम् ? उत्तमम् श्रीआदिनाथोकसपादकोटिसमाधिप्रकारेषू त्कृष्टम् । पुनः कीदृशम् ? मृत्युं कालं हन्ति निवारयतीति मृत्युघ्नं स्वेच्छया देहत्यागजनकं तत्त्वज्ञानोदयमनोनाशवासना क्षयैः सुखस्य जीवन्मुक्तिसुखस्योपायं प्राप्तिसाधनम् । पुनः कीदृशम् ? ब्रह्मानन्दकरं परं ब्रह्मानन्दकरं प्रारब्धकर्मक्षये सति जीवब्रह्मणोरभेदेनात्यन्तिकब्रह्मानन्दप्राप्तिरूपविदेहमुक्तिकरम् । तत्र निरोधसमाधिना चित्तस्य ससंस्काराशेषवृत्तिनिरोधे शान्तघोरमूढावस्थानिवृत्तौ, जीवन्नेव हि विद्वान्हर्षशोकाभ्यां विमुच्यते इत्य् आदिश्रुत्युक्तनिर्विकारस्वरूपावस्थितिरूपा जी वन्मुक्तिर्भवति ।

परममुक्तिस्तु प्रारब्धभोगान्ते ऽन्तःकरणगुणानां प्रतिप्रसवेनौपाधिकरूपात्यन्तिकनिवृत्तावात्यन्तिकस्वरूपावस्थानं प्रतिप्र सवसिद्धम् । व्युत्थाननिरोधसमाधिसंस्कारा मनसि लीयन्ते । मनोऽस्मितायाम् अस्मिता महति महान्प्रधानिति चित्तगुणा नां प्रतिप्रसवः प्रतिसर्गः स्वकारणे लयः ।

ननु जीवन्मुक्तस्य व्युत्थाने ब्राह्मणो ऽहं मनुष्यो ऽहम् इत्यादि व्यवहारदर्शनाच्चित्तादिभिरौपाधिकभावजननाद् अम्लेन दु ग्धस्येव स्वरूपच्युतिः स्याद् इति चेन्न । सम्प्रज्ञातसमाधौ अनुभूतात्मसंस्कारस्य निरोधसंस्कारस्य च तदानीं सत्त्वात् । ताभ्यां च व्युत्थानसंस्कारस्य दग्धबीजकल्पत्वाद्व्युत्थानव्यवहारस्यातात्त्विकत्वनिश्चयात् । अतात्त्विकान्यथाभावस्य वि कारित्वाप्रयोजकत्वात् । अम्लेन दुग्धस्य दधिभावस्तु तात्त्विक इति दृष्टान्तवैषम्याच्च । पुरुषस्य त्वन्तःकरणोपाधिको ऽहं ब्राह्मण इत्यादिव्यवहारः स्फटिकस्य जपाकुसुमसंनिधानोपाधिररुणिमेव न तात्त्विकः । जपाकुसुमापगमे स्फटिकस्य स्व स्वरूपस्थितित्वदन्तःकरणस्य सकलवृत्तिनिरोधे स्वस्वरूपावस्थितिरच्युतैव पुरुषस्य ।।२।।

[*prakāśikā*-commentary to ten-chapter-version]

समाधिभेदान् ...

राजयोगः समाधिश्च उन्मनी च मनोन्मनी ।
अमरत्वं लयस्तत्त्वं शून्याशून्यं परं पदम् ।। 4.3

[*jyotsnā*-commentary to four-chapter-version]

समाधिपर्यायान्विशेषेणाह राजयोग इत्यादिना श्लोकद्वयेन । स्पष्टम् ।।३४।।

[*prakāśikā*-commentary to ten-chapter-version]

Philological commentary:

19–20 4.3: In the ten-chapter version the two verses containing synonyms of rājayoga comes at the end of chapter 8. Despite transmitting a clearly related passage this version has some important readings..

राजयोगप्रयायानाह द्वाभ्याम् ।

अमनस्कं तथाद्वैतं निरालम्बं निरञ्जनम् ।
जीवन्मुक्तिश्च सहजा तुर्या चेत्य् एकवाचकाः । 4.4

सलिले सैन्धवं यद्वत्साम्यं भजति योगतः ।
तथात्ममनसोरैक्यं समाधिरभिधीयते ।। 4.5

[*jyotsnā*-commentary to four-chapter-version]

त्रिभिः समाधिम् आह– सलिल इति । यद्वत् यथा सैन्धवं सिन्धुदेशोद्भवं लवणं सलिले जले योगतः संयोगात् साम्यं सलिल साम्यं सलिलैक्यं भजति प्राप्नोति, तथा तद्वद् आत्मा च मनश्चात्ममनसी तयोरात्ममनसोरैक्यमेकाकारता । आत्मनि धारितं मन आत्माकारं सदात्मसाम्यं भजति, तादृशमात्ममनसोरैक्यं समाधिरभिधीयते समाधिशब्देनोच्यते इत्यर्थः ।।५।।

[*prakāśikā*-commentary to ten-chapter-version]

समाध्यन्तरमाह अम्बुसैन्धवयोरिति ।